

шифр «охорона здоров'я школярів»

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я
ДІТЕЙ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

2019

АНОТАЦІЯ

Актуальність: Вибір теми дослідження: «Психолого-педагогічне забезпечення охорони здоров'я дітей у закладах загальної середньої освіти» зумовлений недостатньою розробленістю проблеми в науковій літературі.

Мета: на основі вивчення організації охорони здоров'я дітей в Україні систематизувати психолого-педагогічні заходи щодо створення здоров'язбережувального освітнього середовища у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО).

Завдання: 1) обґрунтувати охорону здоров'я дітей як важливу складову освітнього процесу; 2) виявити сутнісні характеристики здоров'язбережувального освітнього середовища; 3) узагальнити та систематизувати психолого-педагогічні заходи щодо створення здоров'язбережувального освітнього середовища у ЗЗСО.

Методи: аналіз наукової літератури, вивчення законодавчих та нормативних документів, наукове узагальнення та систематизація теоретичних даних – для виявлення сучасного стану охорони здоров'я дітей та обґрунтування шляхів створення здоров'язбережувального освітнього середовища у ЗЗСО.

Теоретичне значення визначається обґрунтуванням охорони здоров'я дітей як важливої складової освітнього процесу; виявленням сутності здоров'язбережувального освітнього середовища. **Практичне значення** полягає в узагальненні й систематизації психолого-педагогічних заходів щодо створення здоров'язбережувального освітнього середовища у ЗЗСО.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (38 найменувань), 2 додатків. Загальний обсяг роботи – 33 сторінки, основний текст викладено на 26 сторінках. Робота містить 2 таблиці.

Ключові слова: *охорона здоров'я дітей, психолого-педагогічне забезпечення, заклади загальної середньої освіти, здоров'язбережувальне освітнє середовище.*

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ОРГАНІЗАЦІЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	7
1.1. Державна політика в галузі охорони здоров'я учнів закладів загальної середньої освіти.	7
1.2. Охорона здоров'я дітей як важлива складова освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.	10
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.	15
2.1. Характеристика здоров'язбережувального освітнього середовища як засобу забезпечення охорони здоров'я школярів.	15
2.2. Створення здоров'язбережувального освітнього середовища у закладах загальної середньої освіти.	19
ВИСНОВКИ	27
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	29
ДОДАТКИ	33

ВСТУП

Актуальність дослідження. Останнім часом в усьому світі актуалізується проблема здоров'язбереження населення, а людина, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю. Здоров'я нації свідчить про рівень цивілізованості держави, відображає її соціально-економічний стан. Значною мірою це стосується й України.

У ст. 49 Конституції України зазначено, що кожний громадянин має право на охорону здоров'я, а держава ... забезпечує безпечне для життя і здоров'я людей довкілля [13]. Проте, як свідчать наукові дослідження, рівень здоров'я українців є недостатнім порівняно з розвинутими країнами світу. Це викликано низкою причин, серед яких: зростання хронічної захворюваності й інвалідності дітей, наявності у них психічних відхилень, часте виникнення стресових ситуацій у сім'ї та під час навчання [6, с. 31]. Незадовільний стан здоров'я дітей впливає на погіршення в майбутньому здоров'я дорослого населення та зменшення продуктивності та тривалості життя. З огляду на це, посиленої уваги, як з боку держави, так і освітян, потребує здоров'я молоді як найбільш перспективної частини суспільства, одного із чинників позитивного іміджу держави та показників її стабільного розвитку [5, с. 5; 6, с. 30].

В умовах модернізації освітньої системи в Україні провідною ідеєю Нової української школи є забезпечення прав, свобод та інтересів дітей, зокрема надання їм права навчатися відповідно до їхніх індивідуальних здібностей у сприятливому середовищі [37]. На переконання А. Маслоу, таке середовище є одним із провідних чинників успішної самоактуалізації та здоров'я особистості.

У контексті реформування освітньої системи України, модернізації змісту шкільної освіти, переорієнтації її мети й результатів на потреби особистості визначальною умовою ефективності навчання вважаємо психолого-педагогічне забезпечення охорони здоров'я учнів закладів загальної середньої освіти, зокрема створення здоров'язберезувального освітнього середовища. Цим зумовлена актуальність нашого дослідження.

Проблеми охорони здоров'я школярів та проектування здоров'язбережувального освітнього середовища у закладах освіти досліджували О. Антонова, І. Баєва, Н. Бойчук, Т. Бондар, С. Бондарь, К. Варивода, Н. Вітюк, Т. Водолазська, Г. Гончаренко, М. Гриньова, С. Дудко, С. Зражевський, В. Ільченко, Г. Костецька, Н. Коцур, В. Кутасевич, К. Лактіонова, А. Маджуга, О. Мартенко, Г. Мешко, Н. Міллер, Н. Нечипор, В. Одинець, О. Омельченко, С. Осадчук, Н. Рилова, В. Рубцов, Л. Сливка, С. Совгіра, Н. Тарасенко, А. Тубельський, О. Тушина, Т. Цюман, Л. Шевченко та ін. Особлива увага в їхніх працях приділяється обґрунтуванню умов успішного функціонування безпечного освітнього середовища переважно у закладах вищої освіти, аналізу впливу освітнього середовища на формування особистості дітей шкільного віку, змісту здоров'язбережувальної діяльності педагогічних працівників. Однак проблема психолого-педагогічного забезпечення охорони здоров'я дітей у закладах загальної середньої освіти не була предметом цілісних наукових досліджень. Це й зумовило вибір теми нашої роботи: **«Психолого-педагогічне забезпечення охорони здоров'я дітей у закладах загальної середньої освіти».**

Об'єкт: охорона здоров'я дітей у закладах загальної середньої освіти.

Предмет: здоров'язбережувальне освітнє середовище як засіб психолого-педагогічного забезпечення охорони здоров'я школярів.

Мета: на основі вивчення організації охорони здоров'я дітей в Україні систематизувати психолого-педагогічні заходи щодо створення здоров'язбережувального освітнього середовища як засобу психолого-педагогічного забезпечення охорони здоров'я учнів у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО).

Для досягнення поставленої мети сформульовані **завдання дослідження:**

1) дослідити стан відображення проблеми в законодавстві України та нормативних документах та обґрунтувати охорону здоров'я школярів як важливу складову освітнього процесу;

2) виявити сутнісні характеристики здоров'язбережувального освітнього середовища;

3) узагальнити та систематизувати психолого-педагогічні заходи щодо створення здоров'язбережувального освітнього середовища у ЗЗСО.

Методи дослідження: Під час дослідження використано такі методи наукового пізнання: аналіз науково літератури, вивчення законодавчих та нормативних документів з проблеми, наукове узагальнення та систематизація теоретичних даних – для визначення сучасного стану охорони здоров'я дітей і систематизації психолого-педагогічних заходів щодо створення безпечного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти.

Теоретичне значення дослідження визначається обґрунтуванням охорони здоров'я школярів як важливої складової освітнього процесу; визначенням сутності здоров'язбережувального освітнього середовища як засобу психолого-педагогічного забезпечення охорони здоров'я школярів.

Практичне значення дослідження полягає в узагальненні та систематизації психолого-педагогічних заходів щодо створення безпечного освітнього середовища у закладах загальної середньої освіти.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (38 найменувань), 2 додатків. Загальний обсяг роботи – 36 сторінок, основний текст викладено на 28 сторінках. Дослідження містить 2 таблиці.

РОЗДІЛ 1.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

1.1. Державна політика в галузі охорони здоров'я учнів закладів загальної середньої освіти.

У наукових дослідженнях поняття здоров'я дітей розглядається як стан їхньої життєдіяльності, що відповідає біологічному віку, гармонійній єдності інтелектуальних і фізичних характеристик та адекватному формуванню адаптаційних і компенсаторних можливостей дитячого організму в процесі його росту [2, с. 205]. Право кожної людини, в тому числі й дитини, на охорону здоров'я гарантується Конституцією України. Але, як зазначається в Законі України «Про охорону дитинства», в умовах соціально-політичних та економічних перетворень в сучасному суспільстві, зокрема, реформування державної освітньої системи, здоров'я українських дітей «є незадовільним і має негативну тенденцію до погіршення, про що свідчить рівень показників поширеності та захворюваності, які зростають щорічно» [29]. Причому одним із об'єктів підвищеного ризику в цьому сенсі науковці в галузі психології, педагогіки та медицини називають шкільне середовище.

Такий стан речей потребує ґрунтовного аналізу чинників порушення дитячого здоров'я з метою подальшого ефективного вирішення виявлених проблем на державному рівні.

Державна політика щодо охорони здоров'я дітей визначається перш за все законодавством України про охорону здоров'я, яке ґрунтується на Конституції України та інших нормативно-правових актах і програмних документах, що регулюють суспільні відносини в галузі охорони здоров'я та визначають основні заходи і механізм їх реалізації стосовно покращання стану здоров'я дітей.

Так, Указом Президента України від 25.06.2013 р. № 344/2013 схвалено Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року.

Одним із стратегічних напрямів у ній проголошено формування безпечного освітнього середовища, екологізацію освіти з метою забезпечення особистісного розвитку людини згідно з її індивідуальними здібностями, потребами на основі навчання протягом життя [24].

Охорона здоров'я дітей, як одна з важливих умов забезпечення їхнього всебічного розвитку, визнана в Україні загальнонаціональним пріоритетом, що закріплено законодавчими актами та Концепцією розвитку охорони здоров'я населення України [15]. Вагомою складовою державної політики у напрямі охорони дитячого здоров'я є заходи, спрямовані на обмеження паління та вживання алкогольних напоїв, які реалізуються через законодавчі акти та соціальні заходи профілактики хронічного алкоголізму і наркоманії [11].

Питання охорони здоров'я дітей, порушені в Концепції наукового забезпечення розвитку охорони здоров'я України у 2012 році [14], становлять частину стратегічного плану держави щодо покращення здоров'я нації та створення умов для формування здорового способу життя у підростаючого покоління. Серед заходів, спрямованих на поліпшення стану здоров'я дітей та молоді у контексті нашого дослідження слід звернути увагу на такі: забезпечення дітей і підлітків на пільговій основі якісними харчовими продуктами та чистою питною водою з організацією загального харчування в закладах дошкільної, загальної середньої та професійно-технічної освіти; розроблення і впровадження медико-профілактичних заходів щодо швидкої та легкої адаптації дітей до навчального та психоемоційного навантаження у закладах загальної середньої освіти нового типу (гімназії, ліцеї тощо).

С. Бондарь, пропонує здійснювати впровадження цих заходів у кілька етапів, визначених відповідно до «Положення про організацію роботи з охорони праці, безпеки життєдіяльності учасників навчально-виховного процесу в установах і навчальних закладах» [28], метою якого є забезпечення безпечних і нешкідливих для здоров'я школярів умов режиму роботи, збереження їхнього життя і здоров'я (див. Таблицю 1)

Таблиця 1 – Етапи впровадження здоров'язбережувальних заходів у закладах загальної середньої освіти (за С. Бондарь [6, с. 31]).

№ з/п	Назва етапу	Упровадження здоров'язбережувальних заходів
I	організаційний	розроблення правил внутрішнього розпорядку, плану роботи з охорони здоров'я школярів, інструкцій з техніки безпеки, підготовка журналів інструктажів тощо
II	навчально-консультативний	профілактична робота з безпеки життєдіяльності школярів, популяризація здорового способу життя
III	контролювальний	контроль роботи щодо попередження дитячого травматизму
IV	підсумковий	аналіз результатів роботи щодо збереження життя і здоров'я учнів

Варто конкретизувати, що під час навчально-консультативного етапу упроваджуються заходи щодо безпеки дорожнього руху, дій у можливих надзвичайних ситуаціях (пожежа, землетрус тощо), перебування у громадських місцях та в місцях масового скупчення людей. На цьому етапі також відбувається усунення причин можливого травмування, поліпшення умов навчання, побуту й відпочинку школярів, збереження довкілля.

На підставі аналізу результатів роботи щодо збереження життя і здоров'я учнів (підсумковий етап) формулюється висновок про ефективність упровадження здоров'язбережувальних заходів у закладі освіти.

Зважаючи на викладене, можна зазначити, що на рівні держави проблемі охорони здоров'я підростаючого покоління приділяється належна увага. Політика України в галузі охорони здоров'я дітей відображається у комплексі прийнятих на державному рівні рішень щодо впровадження здоров'язбережувальних заходів у закладах загальної середньої освіти з метою збереження генофонду нації та розвитку її суспільного потенціалу. Основні нормативно-правові акти та програмні документи, що становлять основу державної політики у сфері охорони здоров'я дітей подані в додатку А. На

основі їх аналізу розглянемо охорону здоров'я учнів закладів загальної середньої освіти як значущу складову освітнього процесу.

1.2. Охорона здоров'я дітей як важлива складова освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.

Із перших років незалежності й до теперішнього часу система освіти в Україні перебуває у тривалому стані реформування. Останнім часом ключовою реформою Міністерства освіти і науки України проголошено створення Нової української школи, в якій учням буде приємно навчатися, де пануватиме атмосфера взаєморозуміння і співпраці. Це означає, що сучасний заклад загальної середньої освіти має бути не лише місцем для навчання, а й середовищем, яке сприятиме повноцінного розвитку особистості, формуванню успішного і здорового підрастаючого покоління. Виконання цього завдання передбачає забезпечення дітям атмосфери душевного комфорту, сприятливого соціально-психологічного клімату та охорони їхнього здоров'я.

Водночас досліджено, що тривалі реформи та відсутність стабільності в системі освіти негативно впливають на психоемоційний стан і здоров'я суб'єктів освіти [17, с. 41]. Школярі, що з різних причин перебувають у стані психологічного дискомфорту, відчувають певну небезпеку для здоров'я, не здатна повністю розкрити свій потенціал під час навчання, внаслідок чого не досягається мета освітнього процесу.

Аналіз світових інформаційних ресурсів щодо причин дитячого травматизму в Україні, проведений О. Мартенко, свідчить, що перше місце (понад 50 % випадків) належить побутовим ураженням, друге – вуличним, наступне місце посідає шкільний травматизм, потім – спортивний, а завершують цей перелік дорожньо-транспортні пригоди [21, с. 14].

У сучасних психолого-педагогічних дослідження школа розглядається як об'єкт підвищеного ризику [7; 8]. Досліджуючи проблему ризиків, пов'язаних з освітнім простором, Є. Лактіонова [19, с. 45] виокремила кілька груп

ризиконебезпечних чинників, які негативно позначаються на психічному та фізичному здоров'ї школярів (див. Таблицю 2).

Таблиця 2 – Групи ризиків освітнього середовища (за Є. Лактіоною)

№ з/п	Група ризиків	Чинники негативного впливу на здоров'я дитини
1.	ризики, пов'язані з дитиною	відхилення від норми психічного і фізичного розвитку, низька мотивація, труднощі адаптації, високий рівень агресії, педагогічна занедбаність
2.	ризики, пов'язані з учителем	емоційне вигорання, некомпетентність, низький рівень мотивації, низький рівень професійного саморозвитку
3.	ризики, пов'язані з сім'єю	зміна складу сім'ї, патології батьків, алкоголізм, розлучення, завищені вимоги до дитини, неувага до дитини, смерть одного з батьків
4.	ризики, пов'язані з управлінням освітньої установи	управлінська некомпетентність, особистісні особливості й авторитаризм директора, відсутність команди однодумців в адміністрації, неадекватність і невідповідність пропонованих вимог можливостям педагогічного колективу
5.	ризики, пов'язані з організацією та змістом освітнього процесу	великий обсяг навчального навантаження, використання нерецензованих навчально-методичних матеріалів, неувага до емоційної сфери учнів, психоемоційні перевантаження дітей
6.	ризики, пов'язані з особливостями шкільних взаємин	порушення міжособистісних відносин між учнями, насильство, нетерпимість, низька комунікативна компетентність; відсутність довірчих відносин між учнями та вчителем, відсутність психологічної підтримки, авторитарність педагога; суперництво між учителями, неузгодженість педагогічних позицій

Досить серйозними для шкільного віку є психотравмуючі ситуації, що прямо чи опосередковано впливають на фізичне і психічне здоров'я особистості, негативно впливають на розвиток дитини та можуть залишитися на все життя. Як зазначає О. Тушина, рівень психічної травматизації дітей і підлітків значною мірою зумовлений так званими «шкільними ризиками», що

притаманні сучасному освітньому процесу. До них належать: розумові, емоційні та фізичні перевантаження, що є руйнівними для нервової системи дітей; інтенсифікація навчального процесу; постійний брак часу на уроках і при виконанні домашніх завдань; недооцінювання дидактичних принципів доступності навчального матеріалу та диференціації навчання; змагальний характер освітнього процесу тощо [34].

Серед стресогенних чинників педагогічної взаємодії Н. Вітюк виокремлює: невідповідність шкільних програм та умов навчання функціональним і віковим можливостям школярів, необхідність опрацювання й засвоєння значного обсягу інформації з різноманітних галузей наукових знань, недотримання психолого-педагогічних вимог і санітарно-гігієнічних норм організації освітнього процесу [8, с. 167].

До основних чинників порушення психічного здоров'я школярів С. Бондарь відносить: іспити з різних предметів шкільної програми, необ'єктивність вчителів, значне розумове навантаження, страх перед відповіддю на уроці, відсутність зацікавлення навчанням, незадоволеність методикою викладання предметів, втому тощо. Серед ризиконебезпечних для здоров'я чинників дослідниця називає гіподинамію, пересиченість інформацією, нездорове харчування, шкідливі звички, невміння здійснювати саморегуляцію організму [6, с. 31]. Вагому причину загрози формування здорового суспільного потенціалу С. Бондарь убачає в неузгодженості діяльності сім'ї, школи, позашкільних закладів щодо залучення учнів до здорового способу життя.

Під впливом вище зазначених чинників більшість школярів змушені вчитися переважно за рахунок вольових якостей, що суттєво виснажує нервову систему, погіршує стан їхнього психічного та фізичного здоров'я. Внаслідок цього в учнів закладів загальної середньої освіти загострюється потреба у захисті від фізичних і психологічних небезпек.

Зважаючи на викладене, одним із важливих завдань закладів загальної середньої освіти є створення безпечного для розвитку здорової дитини

освітнього середовища. Психолого-педагогічні дослідження свідчать, що: міцне здоров'я школярів виступає передумовою ефективності їхньої пізнавальної діяльності; здорові діти досягають кращих успіхів у навчанні; шкільні програми з охорони здоров'я й забезпечення якісного харчування визнаються як важливі засоби підвищення якості освітнього процесу [25; 26, с. 107]. Як соціальний інститут, заклади освіти мають розглядатися як такі, що формують власну систему безпеки за допомогою вирішення завдань освіти, виховання і розвитку особистості, провідною умовою успішної самореалізації якої є потреба в безпечній освіті, безпечних умовах навчання [33, с. 207–208].

Потреба людини у безпеці, за твердженням А. Маслоу, є однією з базових в ієрархії потреб особистості, без задоволення якої неможливо досягнути самореалізації. Відповідно до європейських освітніх стратегій, відчуття школярами комфорту, безпеки і захищеності впливає на формування їхнього позитивного світосприйняття та мотивує до пізнавальної діяльності [32., с. 244]. У цьому контексті О. Тушина підкреслює, що ефективність діяльності закладу загальної середньої освіти треба вимірювати не лише якістю її результатів, а й безпекою учасників освітнього процесу, турботою про їхнє здоров'я [35]. Це означає, що в освітньому просторі школи потрібно створити умови, що сприятимуть повноцінному гармонійному розвитку здорової особистості. Успішна реалізація цього завдання залежить від організації на державному рівні планомірної цілеспрямованої роботи у цьому напрямі.

Останнім часом в освітній політиці нашої держави також набуває виразної актуальності здоров'язбережувальна парадигма. У зв'язку з цим на сучасному етапі модернізації освітньої системи України, зокрема стосовно вирішення проблем охорони здоров'я дітей та безпеки їхньої життєдіяльності у закладах загальної середньої освіти, актуалізується питання щодо розроблення концепції державної програми безперервної освіти з безпеки життєдіяльності й охорони здоров'я дітей та молоді, починаючи з дошкільного віку. Концепція має на меті: визначення теоретико-методологічних основ безпеки життєдіяльності населення України з урахуванням здобутків Європейської Асоціації наук із

безпеки й зовнішніх та внутрішніх викликів і загроз; широке оприлюднення вітчизняного та зарубіжного досвіду кращих здобутків з нагальних проблем безпеки життєдіяльності й охорони здоров'я в закладах загальної середньої та вищої освіти; забезпечення систематичного, послідовного і наступного впровадження здоров'язберезувальних технологій в усіх ланках освітньої системи [6, с. 30]. Ядром концепції є положення про те, що здоров'я людини визнається однією з найбільших суспільних цінностей. Тому проблема його збереження, зміцнення та охорони у дітей і молоді є однією з ключових в освітніх системах більшості країн світу, а психолого-педагогічне забезпечення охорони здоров'я школярів потрібно розглядати як важливу складову освітнього процесу в усіх ланках системи освіти.

РОЗДІЛ 2.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.

2.1. Характеристика здоров'язберезувального освітнього середовища як засобу забезпечення охорони здоров'я школярів.

У сучасній психолого-педагогічній науці освітнє середовище розглядається з двох позицій: перша відображає розуміння освіти як сфери соціального життя людини, а друга пов'язана із трактуванням середовища як чинника освіти [3, с. 20]. Саме в освітньому середовищі проходить значна частина людського життя: від дитинства й до юності. Зважаючи на це, його функції полягають не лише у розв'язанні освітніх завдань, а й у сприянні успішної соціалізації та психологічного розвитку особистості школярів.

Як зазначає С. Осадчук, в сучасних умовах розуміння поняття освітнього середовища як спонтанної пасивної сукупності інформаційних, комунікаційних і об'єктних впливів на учнів трансформується у важливий елемент самоорганізації та розвитку дитячої психіки [26, с. 106]. Саме таке середовище дослідник вважає запорукою безпеки для здоров'я школярів.

У науковій літературі освітнє середовище визначається як:

– психолого-педагогічна реальність, що охоплює спеціально організовані умови для формування особистості та можливості для розвитку, які надає соціальне і просторово-предметне оточення, психологічною сутністю якої є сукупність діяльнісно-комунікативних актів і стосунків учасників освітнього процесу [30, с. 5];

– частина життєвого, соціального середовища людини, яка виявляється в сукупності всіх освітніх чинників, що безпосередньо або опосередковано впливають на особистість під час навчання, виховання та розвитку [36, с. 8–9];

– система впливів й умов формування особистості за заданим зразком, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні [38];

– система, що акумулює інтелектуальні, культурні, програмно-методичні, організаційні та технічні ресурси і забезпечує формування особистості в її різноманітних проявах [4].

Наведені визначення дають підстави констатувати, що поняття «освітнє середовище» відображає внутрішнє життя закладу освіти, забезпечується системою впливів на особистість школяра і сукупністю умов її ефективного формування й розвитку, які реалізуються в соціальному та просторово-предметному оточенні. Проте, як уже зазначалося раніше, гармонійний розвиток дитини, максимальне розкриття її особистісного потенціалу можливі лише за умови безпеки освітнього простору як чинника охорони, збереження і зміцнення фізичного і психічного здоров'я учасників педагогічного процесу. Як свідчать спостереження, недотримання цієї умови або її порушення актуалізує психологічні механізми, спрямовані на виживання людини в дискомфортному середовищі (наприклад, страхи, підвищення рівня тривожності, вияви агресивності, напруженість тощо).

У зв'язку з цим виокремлюємо поняття *психолого-педагогічного забезпечення охорони здоров'я дітей у закладах загальної середньої освіти*. Його зміст відображає систему психолого-педагогічних заходів, що мають на меті створення здоров'язберезувального освітнього середовища, коли дії адміністрації й усього педагогічного колективу спрямовані на те, щоб захистити всіх учасників навчально-виховного процесу від можливих загроз їхньому психічному і фізичному здоров'ю. Здоров'язберезувальне освітнє середовище ґрунтується на ідеях гуманізму, відповідно до яких навчально-виховний процес є особистісною цінністю для його учасників і характеризується спішним досягненням очікуваних результатів.

Дослідники розглядають здоров'язбережувальне освітнє середовище як «ефективне», «комфортне», «гуманне», «оптимальне», «сприятливе» для навчально-пізнавальної діяльності, міжособистісних стосунків і гармонійного розвитку особистості його суб'єктів [8, с. 167]. На думку В. Ананьєва, для його створення й успішного функціонування потрібна психологічно комфортна атмосфера, сприятлива для особистісного розвитку й ефективної самореалізації кожного учня, забезпечення психолого-педагогічних і оздоровчо-профілактичних умов формування та зміцнення здоров'я відповідно до вікових особливостей школярів [1].

У педагогічних працях здоров'язбережувальне середовище трактується як:

– цілеспрямована система дидактичних умов, завдяки якій навчання, розвиток творчого мислення і формування емоційно-ціннісного ставлення учнів до світу (в тому числі й до свого здоров'я) відбувається в ситуаціях фізичного, емоційного, інтелектуального, соціального, духовного комфорту, а також відсутності етнофункціональних розбіжностей, що забезпечує створення загалом сприятливого психологічного клімату в освітньому процесі (А. Маджуга [20]);

– сукупність управлінських, організаційних, навчальних і оздоровчих умов, які забезпечують формування, зміцнення і збереження соціального, фізичного, психічного здоров'я всіх учасників освітнього процесу на основі психолого-педагогічних і медико-фізіологічних засобів і методів його супроводу, профілактики чинників «ризиків» (Н. Рилова [31]);

– сукупність антропогенних, природних і культурних чинників щодо задоволення людиною власних потреб стосовно розвитку здібностей, реалізації особистісного потенціалу, збереження і зміцнення здоров'я (Н. Міллер [23]);

– навчальне середовище, в якому, завдяки формуванню цілісності свідомості, життєствердного здоров'язбережувального образу світу учнів, їхньої здоров'язбережувальної компетентності, забезпечується формування здорового способу життя дітей, відповідальне ставлення до довкілля, свого

здоров'я і здоров'я оточуючих, контролюються всі складники здоров'я (С. Дудко [10]);

– середовище, яке охоплює сукупність певних умов, здоров'язбережувальних технологій, що використовуються закладом освіти та спрямовані на збереження і зміцнення здоров'я дітей, покращення їхнього настрою та самопочуття, функціонування стану організму, підвищення адаптаційних можливостей учнів і формування мотивації щодо здорового способу життя [22, с. 158].

Провідною характеристикою здоров'язбережувального освітнього середовища є психологічна безпека учасників педагогічного процесу [30, с. 6], яка передбачає задоволення їхніх потреб у міжособистісному довірчому спілкуванні та забезпечує їхнє психічне здоров'я. Завдяки психологізації освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти можна створити безпечні умови для успішного навчання дітей, збереження та зміцнення їхнього здоров'я, захисту від усіх форм дискримінації, зниження кількості стресових ситуацій. На думку І. Баєвої, психологічно безпечне освітнє середовище є вільним від проявів психологічного насилля і характеризується домінуванням гуманістичної спрямованості освітнього процесу [3]. Серед основних чинників збереження психічного здоров'я учасників освітнього процесу відзначимо:

– забезпечення в закладі освіти гуманістичної парадигми та розвивального характеру навчання;

– психологічний захист кожного учасника освітнього середовища [17, с. 42];

– співпрацю в напрямі охорони психічного здоров'я дітей між батьками, педагогами, адміністрацією та іншими працівниками закладу загальної середньої освіти.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що здоров'язбережувальне освітнє середовище закладу загальної середньої освіти характеризується:

– позитивним ставленням до освітнього процесу всіх його учасників;

– задоволеністю потреб учнів щодо довіри і захищеності від психологічного насилля;

– ефективністю міжособистісної взаємодії та емоційним благополуччям учнів і вчителів;

– позитивним впливом на розвиток фізичного і психічного здоров'я школярів та їхнім особистісним зростанням.

Отже, здоров'язбережувальне освітнє середовище як важлива складова освітнього процесу закладу загальної середньої освіти забезпечує педагогічну взаємодію, яка не шкодить здоров'ю учнів, створює комфортні й безпечні умови їхнього перебування у школі, уможлиблює навчання й виховання дітей за індивідуальною траєкторією, впливає на зниження кількості стресових ситуацій, запобігає перевантаженню і втомлюваності вихованців, що сприяє збереженню та зміцненню здоров'я школярів.

2.2. Створення здоров'язбережувального освітнього середовища у закладах загальної середньої освіти.

У наукових дослідження процес створення здоров'язбережувального середовища у закладі загальної середньої освіти визначається як комплекс заходів, спрямованих на підвищення ефективності діяльності щодо збереження і зміцнення здоров'я всіх учасників освітнього процесу [18, с. 33].

Створення здоров'язбережувального освітнього середовища у закладі загальної середньої освіти є складним і надзвичайно відповідальним завданням адміністрації та педагогічного колективу. Його успішному виконанню може допомогти «Кодекс безпечного освітнього середовища» (КБОС), розроблений у 2017 р. українським фондом «Благополуччя дітей», схвалений Міністерством освіти і науки України (пр. № 2 від 13.06.2018 р.) й апробований у партнерстві з Фундацією «Даємо дітям силу» (Польща) за фінансової підтримки ОАК Foundation [36]. В апробації КБОС брали активну участь адміністративні та педагогічні працівники закладів загальної середньої освіти України.

Провідна мета запровадження КБОС у школах – збереження і захист здоров'я учасників освітнього процесу – полягає в тому, щоб: навчити всіх учасників освітнього процесу безпечної взаємодії; забезпечити захист дітей від фізичного і психологічного насильства і зловживань з боку однолітків і дорослих; ознайомити школярів, батьків, працівників закладів загальної середньої освіти з правилами безпечної поведінки; сформувати навички уникнення можливих ризиків і небезпек, а також навички подолання труднощів у власному житті. Основні принципи безпечного освітнього середовища, а також завдання, які має виконувати КБОС, подані в додатку Б. Педагогічна цінність цього документа визначається й тим, що він: містить чіткі правила поведінки в закладі освіти для всіх учасників освітнього процесу; допомагає виявити небезпечні для здоров'я дітей ситуації та належно реагувати на них, запроваджуючи чіткі процедури втручання; забезпечує виконання вимог законодавства щодо гарантування безпеки усім учасникам освітнього процесу [36, с. 18].

Розробники КБОС наголошують, що робота над створенням безпечного освітнього середовища – це безперервний процес постійного реагування на нові життєві ситуації, постійний пошук нових можливостей, здоров'язбережувальних ресурсів, генерування нових ідей і правил [36, с. 12]. Причому важливо, щоб всі, хто бере участь у створенні такого середовища в ЗЗСО, усвідомлювали спільну відповідальність і мали бажання щодо цієї співпраці.

На думку В. Ільченка [12] та О. Подгорної [27] організаційно-педагогічними ресурсами для створення здоров'язбережувального освітнього середовища є:

– зміст освіти (освітні стандарти, навчальні план, педагогічні технології, форми і методи навчання), який має передбачати озброєння школярів знаннями про збереження здоров'я й довкілля);

- матеріально-технічне забезпечення здоров'язбережувального середовища (наявність санітарно-технічного, медичного обладнання, оснащення для занять фізичною культурою, оформлення класів відповідно до санітарно-гігієнічних норм, відповідна організація системи харчування дітей);
- навчально-методичне забезпечення здоров'язбережувального середовища (розроблення і впровадження здоров'язбережувальних навчальних технологій);
- стан фізичного та психічного здоров'я учнів і вчителів (індекс здоров'я, зниження захворюваності, підвищення емоційного тону);
- міжособистісні стосунки учасників освітнього процесу;
- професійна компетентність педагогічних працівників.

Вважаємо, що цілеспрямоване комплексне застосування цих ресурсів забезпечить цілісність оздоровлювальних впливів на школярів, а саме: дотримання санітарно-гігієнічних норм, повітряного та світлового режимів у всіх сферах організації життєдіяльності школярів; кваліфіковану турботу про зміцнення і збереження їхнього фізичного і психічного здоров'я тощо.

Створення здоров'язбережувального освітнього середовища як засобу психолого-педагогічного забезпечення охорони здоров'я учнів ЗЗСО передбачає реалізацію конкретних завдань:

- формування у школярів культури здоров'я та підвищення здоров'язбережувальної компетентності учителів;
- уникнення навчального перенавантаження дітей та оптимізація їхнього рухового режиму з метою профілактики гіподинамії;
- охорона та зміцнення психічного здоров'я учнів (попередження стресових ситуацій, запобігання поширенню негативних звичок тощо);
- профілактика захворювань, пов'язаних з освітнім процесом (сколіоз, короткозорість тощо);
- організація раціонального харчування дітей у школі;
- налагодження конструктивної взаємодії з батьками щодо збереження та зміцнення їхнього здоров'я школярів [9, с. 63].

Узагальнення результатів досліджень з проблеми формування здоров'язбережувального освітнього середовища дало підстави констатувати, що психолого-педагогічне забезпечення охорони здоров'я дітей у закладах загальної середньої освіти має охоплювати три взаємопов'язані та підпорядковані єдиній меті напрями: організаційно-управлінський, навчально-виховний і психологічного супроводу освітнього процесу.

Організаційно-управлінський напрям передбачає такі аспекти управлінської діяльності щодо створення здоров'язбережувального освітнього середовища [22, с. 160]:

- створення безпечних і нешкідливих для здоров'я школярів умов навчання і виховання (організація повноцінного раціонального здорового харчування, систематичні медичні огляди, можливості здійснення оздоровчих процедур; регулювання рухового режиму дітей; постійний моніторинг показників здоров'я школярів, контроль за рівнем їхніх фізичних, розумових та емоційних навантажень);

- формування у школярів культури здоров'я, зменшення ймовірності виникнення стресових ситуацій;

- цілеспрямована методична робота з підвищення професійної компетентності педагогів щодо формування в учнів навичок здорового способу життя, формування у них психотерапевтичної позиції;

- піклування про збереження і зміцнення професійного здоров'я учителів;

- формування психологічної культури батьків;

- координація діяльності закладу освіти і зусиль сім'ї зі створення умов для забезпечення здоров'я учнів.

Важливим аспектом організаційно-управлінської діяльності щодо створення здоров'язбережувального освітнього середовища в ЗЗСО вважаємо розроблення розкладу уроків і дотримання вимог щодо організації уроку як основної форми навчання. Від оптимального вирішення цього завдання значною мірою залежить якість пізнавальної діяльності учнів, рівень їхньої

працездатності, успішність і стан здоров'я [16, с. 63]. У зв'язку з цим розклад уроків у ЗЗСО має розроблятися відповідно до гігієнічних вимог, щоб забезпечити підтримку працездатності школярів протягом тривалого часу.

Правильна організація уроку насамперед передбачає врахування динаміки працездатності школярів. Під час фази «впрацьовування» (перші 3–5 хв.) навантаження має бути відносно невеликим, що дає можливість школярам поступово включитися в роботу. У період оптимальної стійкої працездатності (в початковій школі цей період триває 15–20 хв., а в середніх і старших класах – 20–25 хв.) навантаження має бути максимальним. З метою профілактики гіподинамії, зменшення частки статичного компонента та підвищення рухової активності навчальний процес має будуватися на умовах сенсорної та психомоторної свободи.

Навчально-виховний напрям психолого-педагогічного забезпечення охорони здоров'я дітей у закладах загальної середньої освіти реалізується через педагогічні умови, заходи і технології, спрямовані на збереження та оптимізацію резервних можливостей дитячого організму, підтримання високої працездатності учнів та сприяння повноцінному розвитку їхнього особистісного потенціалу [16, с. 61]. Його здійснення у процесі створення здоров'язбережувального освітнього середовища у ЗЗСО передбачає:

- побудову освітнього процесу на засадах здоров'язбережувальної та здоров'яформувальної педагогіки;
- застосування на уроках здоров'язбережувальних освітніх технологій як один із найбільш актуальних підходів до освітнього процесу, що охоплює сукупність форм, методів і прийомів навчання дітей без шкоди для їхнього здоров'я [9, с. 64];
- упровадження валеологічних технологій педагогічної взаємодії;
- використання у виховній роботі методики активного залучення школярів до діяльності щодо збереження та зміцнення їхнього здоров'я.

Особливу вагу під час реалізації навчально-виховного напрямку психолого-педагогічного забезпечення охорони здоров'я школярів слід зосередити на застосуванні здоров'язбережувальних педагогічних технологій, які розглядаються науковцями в широкому та вузькому значенні [16, с. 61]. Так, у широкому розумінні – це освітні технології, спрямовані на формування, збереження і зміцнення здоров'я учнів ЗЗСО; а у вузькому – це конкретні педагогічні дії, що не завдають прямої або непрямой шкоди здоров'ю учасників освітнього процесу і створюють безпечні умови для педагогічної взаємодії. Здоров'язбережувальні технології враховують вікові особливості учнів, передбачають навчання за відповідним рівнем складності, оптимальне поєднання рухових і статичних навантажень, створення психологічно сприятливої атмосфери, формування у дітей позитивної мотивації до навчання.

Вважаємо, що ефективність здоров'язбережувальних педагогічних технологій зростає за раннього їх застосування у освітньому процесі. Саме початкова ланка має використовувати оздоровчий потенціал здоров'язбережувальних педагогічних технологій на уроках та в позаурочний час. Розглянемо здоров'язбережувальні технології, які застосовують вчителі початкових класів в навчально-виховному процесі: ароматерапія; фітотерапія; фізкультхвилинки та фізкультпаузи; стимулювальна гімнастика, яка позитивно впливає на психоемоційний стан організму та забезпечує його готовність до виконання навчальної діяльності; гімнастика для очей; масаж як засіб терморегуляції, тактильний подразник, а також заспокійливий засіб для зняття втоми (масаж вушних раковин; масаж стоп ніг); фітболгімнастика, яка досить цікавим поєднанням казкотерапії з нетрадиційними методами зміцнення фізичного здоров'я учнів, зокрема, футболом, сприяє корекції психомоторного, мовного, емоційного, загального психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку; Тайцзи-цигун-терапія, здійснювана за принципом лаоської дихальної гімнастики, Шоугун-терапія, що впливає на підвищення імунного стану школяра; Су-Джок терапія (лікування шляхом стимуляції певних точок різними методами (голками, насінням, лазером, пальцевим тиском);

психогімнастика, що служить для запобігання емоційним розладам у дитини через зняття психічного напруження, розвиток кращого розуміння себе та інших; психомоторна розминка, яка допомагає зняти скутість або надмірне збудження, налаштувати дітей на урок («Зарядка для обличчя», «Зоопарк на прогулянці», «Загадкові голоси», «Зачарований хлопець», «Мандрівники», «Квіти та садівник», «Хмаринка та сонечко»); психокорекційні завдання, мета яких полягає у корекції настрою та поведінки дітей; тренінг змодельованих стандартних ситуацій (інсценування оповідань, змагання «акторів» та «телепатів», творчі завдання психотерапевтичної спрямованості, спогади про почуття, які переживали); психопрофілактичні вправи, які створюють в дитини комфортні відчуття повного прийняття навколишніми; медитаційні вправи, під час яких діти вчаться певний проміжок часу зосереджувати увагу на якомусь предметі або процесі, що важливо для самоорганізації та зібраності.

До здоров'язбережувальних технологій мистецької групи, які застосовують вчителі, належать: кольоротерапія, яка надає дитині позитивного енергетичного впливу, заспокоює її (вправи на релаксацію «Зелений ліс», «Зоряне дихання»; графічні вправи «Хвилинки-кольоринки»); арт-терапія, яка у широкому значенні включає в себе: ізотерапію (лікувальний вплив засобами образотворчого мистецтва: малюванням, ліпленням, декоративно - прикладним мистецтвом та інших), бібліо-терапію (лікувальний вплив читання), імаготерапію (лікувальний вплив через образ, театралізацію), музикотерапію (лікувальний вплив через сприйняття музики), вокалотерапію (лікування співом), кінезитерапію (танцтерапія, хореотерапія, корекційна ритміка - лікувальний вплив рухами), анімалтерапія (лікування за допомогою тварин); сміхотерапія, яка допомагає зняти стрес, підняти настрій, сприяє виділенню потрібних гормонів в організм, задіює м'язи обличчя та тіла людини («хвилинки-смішинки», розваги, гуморини); казкотерапія надає можливість програти основні життєві ситуації у «захищеному режимі», також цей прийом допомагає дитині зрозуміти себе, виховати у собі корисні риси та звички.

Застосування здоров'язберігаючих технологій дозволить збільшити щільність рухової активності, покращити фізичне, психічне, моральне здоров'я дітей; навчити дітей мистецтву збереження і зміцнення здоров'я; підвищити працездатність, уважність, активність; надавати стимулюючий вплив на психомоторну і розумову діяльність

Наступним важливим напрямом психолого-педагогічного забезпечення охорони здоров'я дітей у ЗЗСО є психологічний супровід освітнього процесу, який відображає діяльність шкільної психологічної служби щодо збереження і зміцнення передусім психічного здоров'я усіх його учасників. Його реалізація передбачає:

- комплексне використання методик забезпечення медичного і психологічного супроводу школярів на кожному етапі їхнього розвитку;
- проведення своєчасної діагностики готовності дітей до навчання у ЗЗСО та здійснення відповідної психологічної корекції;
- систематична діагностика стану здоров'я школярів;
- здійснення психологічного контролю за рівнем їхніх фізичних, розумових та емоційних навантажень;
- упровадження комплексної програми здоров'язбереження учнів.

Зазначимо, що виконання останнього пункту потребує тісної співпраці фахівців психологічної служби ЗЗСО з педагогами. Це стосується контролю за дотриманням вікових регламентів навчальних навантажень; психофізіологічної відповідності змісту освітніх програм; здійснення психогігієнічної експертизи педагогічних технологій щодо їх здоров'язбережувальної спрямованості, врахування індивідуальних особливостей і стану здоров'я кожної дитини; створення доброзичливої атмосфери під час педагогічної взаємодії тощо.

Отже, створення здоров'язбережувального освітнього середовища за окресленими напрямками забезпечить охорону здоров'я дітей у закладах загальної середньої освіти та сприятиме їхньому продуктивному розвитку в освітньому процесі.

ВИСНОВКИ

1. Вивчення нормативно-правових актів і програмних документів щодо охорони здоров'я показало, що проблемі охорони здоров'я дітей і молоді на рівні держави приділяється належна увага. Політика держави в галузі охорони здоров'я дітей відображається у комплексі прийнятих рішень щодо впровадження здопов'язбережувальних заходів у закладах загальної середньої освіти з метою збереження генофонду нації та розвитку її суспільного потенціалу. У державних документах підкреслюється, що здоров'я нації є соціальною та освітньою цінностями. У зв'язку з цим одним із провідних завдань закладів освіти полягає в охороні та зміцненні здоров'я школярів, забезпеченні їхнього гармонійного фізичного та нервово-психічного розвитку.

Останнім часом в освітній політиці нашої держави актуалізується здоров'язбережувальна парадигма, відповідно до якої здоров'я людини проголошено однією з найвищих суспільних цінностей, а проблема його збереження, зміцнення та охорони у дітей і молоді є домінуючою в освітніх системах більшості розвинутих країн світу. Це дає підстави розглядати психолого-педагогічне забезпечення охорони здоров'я школярів у закладах загальної середньої освіти як важливу складову освітнього процесу, що передбачає створення здоров'язбережувального освітнього середовища у ЗЗСО.

2. Здоров'язбережувальне освітнє середовище у ЗЗСО забезпечує педагогічну взаємодію, яка не шкодить здоров'ю учнів, створює комфортні й безпечні умови їхнього перебування у школі, уможливорює навчання й виховання дітей за індивідуальною траєкторією, впливає на зниження кількості стресових ситуацій, запобігає перевантаженню і втомлюваності вихованців, що сприяє збереженню та зміцненню здоров'я школярів. Його сутнісними характеристиками є: позитивне ставлення до освітнього процесу всіх його учасників; задоволеність потреб учнів щодо довіри і захищеності від психологічного насилля; ефективність міжособистісної взаємодії та емоційне благополуччя учнів і вчителів; позитивний вплив на розвиток фізичного і психічного здоров'я школярів та їхнє особистісне зростання.

3. Створення здоров'язбережувального освітнього середовища у ЗЗСО передбачає комплексне вирішення проблеми успішного навчання та формування фізично і психічно здорової особистості. Узагальнення матеріалів досліджень з цієї проблеми дало змогу зробити висновок про те, що психолого-педагогічне забезпечення охорони здоров'я дітей у закладах загальної середньої освіти охоплює три напрями: організаційно-управлінський, навчально-виховний і психологічного супроводу освітнього процесу.

Організаційно-управлінський напрям виконання адміністративних дій щодо: створення безпечних і нешкідливих для здоров'я школярів умов навчання і виховання, зменшення ймовірності виникнення стресових ситуацій, цілеспрямованої методичної роботи з підвищення здоров'язбережувальної компетентності педагогів, формування психологічної культури батьків, координації діяльності закладу освіти і зусиль сім'ї зі створення умов для забезпечення здоров'я учнів.

Навчально-виховний напрям реалізується через: побудову освітнього процесу на засадах здоров'язбережувальної та здоров'яформувальної педагогіки, застосування на уроках здоров'язбережувальних освітніх технологій, упровадження валеологічних технологій педагогічної взаємодії, використання у виховній роботі методики активного залучення школярів до діяльності щодо збереження та зміцнення їхнього здоров'я.

Напрямок психологічного супроводу освітнього процесу втілюється у діяльності шкільної психологічної служби щодо збереження і зміцнення передусім психічного здоров'я усіх його учасників, яка полягає у: комплексному використанні методик забезпечення медичного і психологічного супроводу школярів на кожному етапі їхнього розвитку, проведенні своєчасної діагностики готовності дітей до навчання у ЗЗСО, систематичної діагностики стану здоров'я школярів та здійсненні відповідної психологічної корекції, психологічному контролюванню рівня фізичних, розумових та емоційних навантажень учнів, упровадженні комплексної програми їхнього здоров'язбереження в тісній співпраці з педагогами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ананьев В. А. Введение в психологию здоровья : учеб. пособие. СПб. : Балтийская Педагогическая Академия, 1997. 148 с.
2. Антонова О. Є. Побудова здоров'язбережувального середовища загальноосвітнього навчального закладу (із досвіду діяльності шкіл Житомирщини). *Нові технології навчання*. К., 2013. Вип. 78. С. 204–210.
3. Баева И. А. Психологическая характеристика образовательной среды: диагностика и оценка. *Известия РГПУ им. А. И. Герцена*. 2002. № 3. С. 16–25.
4. Белякова Е. Г., Захарова И. Г. Социокультурное информационное пространство образования в контексте проблемы формирования личности. *Вестник Тюменского государственного университета*. 2010. № 5. С. 11–17.
5. Бондар Т. В., Карпенко О. Г. та ін. Формування здорового способу життя молоді: навч.-метод. посіб. К. : [б. в.], 2005. 116 с.
6. Бондарь С. О. Актуальні аспекти охорони здоров'я у навчальних закладах. *Семейная медицина*. 2016. №2 (64). С. 30–33.
7. Варивода К. С. Психолого-педагогічні аспекти підготовки майбутніх вчителів до створення психологічно безпечного освітнього середовища. *Молодий вчений*. № 9.1 (49.1). С. 17–20.
8. Вітюк Н. Педагогічна взаємодія як чинник психологічної безпеки освітнього середовища. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2014. Вип. 19. Ч. 2. С. 166–175.
9. Дубинка Л., Хмарна А. Умови формування здоров'язбережувального освітнього простору в Школі сприяння здоров'ю. *Рідна Школа*. 2012. № 7. С. 61–66.
10. Дудко С. Г. Дидактична модель формування здоров'язбережувального навчального середовища початкової школи. *Постметодика*. 2014. № 3. С. 31–34.
11. Жилка К. І., Кризина Н. П. Законодавче та нормативно-правове забезпечення охорони здоров'я дітей в Україні на сучасному етапі

реформування галузі. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 5. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=413>.

12. Ільченко В. Р. Дидактичні умови здоров'язбережувального навчального середовища. *Технології інтеграції змісту освіти*: зб. наук. праць за матеріалами міжнародної наук.-практ. конф., м. Полтава, 14 квітня 2011 р. Полтава, 2011. Вип. 3. С. 42–45.

13. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini>.

14. Концепція наукового забезпечення розвитку охорони здоров'я України у 2012 році. URL : <http://www.dsmu.edu.ua/research/normdoc/891-20110815-2012->.

15. Концепція розвитку охорони здоров'я населення України. Затверджена Указом Президента України від 7 грудня 2000 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1313/2000>.

16. Коцур Н. Формування здоров'язбережувального простору в загальноосвітніх навчальних закладах. *Рідна школа*. 2012. № 11. С. 60–65.

17. Коцур Н., Варивода К. Психологічна безпека школярів в освітньому середовищі. *Безпека життєдіяльності, екологія і охорона здоров'я дітей і молоді XXI сторіччя: сучасний стан, проблеми та перспективи*: зб. матер. Міжнар. наук. практ. інтернет-конф., м. Переяслав-Хмельницький, 29-30 вересня 2016 р. Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 40–43.

18. Кутасевич В. Д. Сучасні підходи до створення здоров'язбережувального освітнього середовища в школі. *Формування інноваційного здоров'язбережувального освітнього середовища: досвід проектування і реалізації* : матер. круглого столу. Луцьк : ВІППО, 2018. С. 32–38.

19. Лактионова Е. Б. Основные подходы к проблеме рисков в образовательной среде. *Известия РГПУ им. А. И. Герцена*. 2008. № 10(52). С. 41–54.

20. Маджуга А. Г. Теория и практика формирования и развития валеоконативных стратегий личности в контексте здоровьесотворяющего

образования в современной школе. Шымкент : Изд-во ЮКГУ им. М. О. Ауезова, 2005. 386 с.

21. Мартенко О. Інформаційні навчально-виховні ресурси як чинник формування безпечного освітнього середовища. *Безпека життєдіяльності*. 2014. № 6. С. 14–15.

22. Мешко Г. М. Формування здоров'язбережувального освітнього середовища як аспект діяльності керівника загальноосвітнього навчального закладу. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2017. Вип. 1 (40). С. 157–161.

23. Миллер Н. Д. Здоровьесберегающее обучение детей санаторных классов общеобразовательной школы : автореф. дисс. ... канд. пед. наук. Новокузнецк, 2006. 18 с.

24. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

25. Одинець В. В. Презентація навчально-методичного супроводу передового досвіду з охорони здоров'я та безпека життєдіяльності Переяслав-Хмельницької загальноосвітньої школи I–III ступенів № 2. *Безпека життєдіяльності*. 2013. № 12. С. 20–23;

26. Осадчук С. Ю. Особливості створення доброзичливого освітнього середовища. *Психологія та педагогіка на сучасному етапі розвитку наук: актуальні питання*: зб. наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса 15–16 грудня 2017 р. Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2017. С. 106–109.

27. Подгорная О. Е. Проектирование здоровьесберегающего пространства общеобразовательной школы средствами личностно-ориентированного образования : дисс. ... канд. пед. наук. Тирасполь, 2005. 211 с.

28. Про затвердження Положення про організацію роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу в установах і закладах освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 26.12.2017 р. № 1669. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0100-18>.

29. Про охорону дитинства: Закон України. м. Київ, 26 квітня 2001 року, № 2402-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

30. Рубцов В. В., Баева И. А. Психологическая безопасность образовательной среды как условие психосоциального благополучия школьника. *Безопасность образовательной среды*: сб. ст. 2008. Ч. 1. С. 5–11.

31. Рылова Н. Т. Организационно-педагогические условия создания здоровьесберегающей среды образовательных учреждений: автореф. дисс. ... канд. пед. наук. Кемерово, 2007. 21 с.

32. Сіваш Т. Д. Сучасні підходи до естетизації освітнього середовища початкової школи. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій*: зб. матер. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 9-11 квітня 2014 р. За ред. Г. С. Тарасенко. Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД», 2014. Вип. 3. С. 244–248.

33. Тарасенко Н. Педагогічні умови формування безпечного освітнього середовища у вищому військовому навчальному закладі. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Педагогічні науки. 2016. № 4 (6). С. 207–218.

34. Тушина О. Психологічна безпека в загальноосвітньому навчальному закладі : практичний посібник. Запоріжжя : ЗОІППО, 2013. 145 с.

35. Тушина О. Є. Психологічна безпека освітнього середовища як визначальний компонент збереження психічного здоров'я та позитивного розвитку його учасників. URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp11/1/Tushina.pdf.

36. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. / за заг. ред. Цюман Т. П. К. : [б. в.], 2018. 56 с.

37. Школы, доброжелательные к ребенку: руководство ЮНИСЕФ URL : http://www.unicef.org/education/index_focus_schools.html/.

38. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. М.: Смысл, 2001. 365 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Нормативно-правові акти та програмні документи, що становлять основу державної політики у сфері охорони здоров'я

- Конституція України;
- Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року;
- Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015– 2020 років;
- Концепція розвитку охорони здоров'я населення України, затверджена Указом Президента України від 7.12.2000 р. № 1313;
- Концепція наукового забезпечення розвитку охорони здоров'я України у 2012 році, затверджена Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 15.08.2011 р. № 508;
- Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1018-р.;
- Положення про організацію роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу в установах і закладах освіти, затверджене Наказом Міністерства освіти і науки України від 26.12.2017 р. № 1669.

Закони України:

- «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 801-ХІІ;
- «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-ІІІ;

Укази Президента України:

- «Про невідкладні заходи щодо реформування системи охорони здоров'я населення» від 6.12.2005 р. № 1694/2005;

– «Про вдосконалення державного управління у сфері протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу в Україні» (зі змінами, внесеними згідно з Указом Президента України від 26.01.2007 р. № 46/2007) від 30.11.2005 р. № 1674/2005;

– «Про додаткові невідкладні заходи щодо протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу в Україні» від 12.12.2007 р. № 1208/2007;

– «Про заходи щодо підвищення ефективності боротьби з небезпечними інфекційними хворобами» від 14.02.2006 р. № 132/2006;

Розпорядження Кабінету Міністрів України:

– «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи громадського здоров'я» від 18.08.2017 р. № 560-р;

– «Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року» від 27.12.2017 р. № 1018-р.

ДОДАТОК Б

Принципи безпечного освітнього середовища, визначені КБОС [, с. 12, 17-18]

Принцип домінування життя людини як головної цінності, що визначає модель мінімальної (необхідної) безпеки, максимально усуває ризики, що загрожують життю як дітей, так і дорослих.

Принцип регіональної специфіки передбачає під час організації системи безпеки освітнього середовища школи облік небезпек і можливих надзвичайних ситуацій конкретного регіону (міста, області, району).

Принцип комплексності оцінки небезпек (ризиків), що задає методіку оцінки різних педагогічних (освітніх) ризиків (зовнішніх і внутрішніх) на основі комплексного, системно-синергетичного підходів.

Принцип міні-макса, що визначає досягнення максимального ефекту безпеки при наявності мінімуму ресурсного забезпечення.

Принцип максимальної ефективності управління системою заходів і створених педагогічних умов, спрямованих на забезпечення максимальної безпеки освітнього середовища і школи, як соціального інституту в цілому.

Основні завдання КБОС у закладі освіти :

- виявити чинники, які перешкоджають безпеці учасників освітнього процесу;
- відпрацювати систему узгоджених поглядів і уявлень учнів, педагогів, психологів, батьків на освітнє середовище школи;
- обґрунтувати умови організації безпечного освітнього середовища та вимоги (критерії) до його ефективної організації для кожного учасника освітнього процесу;
- скласти мінімальну та доступну програму навчання для учнів, педагогів, батьків;

– сформулювати конкретні рекомендації учням, педагогічним працівникам, адміністрації школи, батькам щодо організації безпечного середовища в закладі освіти.